

ashâbül'l-Hicr'in kendilerine Sâlih'in peygamber olarak gönderildiği Semûd kavmi olduğunu kabul etmişlerdir. Bu kavim Hz. Sâlih'i dinlemediği gibi bir mucize ve işaret olmak üzere yaratılan dişi deveyi de konan yasağa rağmen kesmek suretiyle Allah'ın emrini hiçe saymış ve neticede helâk edilmiştir.

Hiz. Peygamber Tebûk Gazvesi sırasında Hicr'den geçerken ashabına buradan su almamalarını söylemiş, onların, "Biz bu kuyunun suyundan alıp hamur yoğurduk, kaplarımızı doldurduk" demeleri üzerine, "Öyleyse hamuru atın, aldığınız suyu da dökün" buyurmuştur (Buhârî, "Enbiyâ", 17; *Tecrid Tercemesi*, IX, 135; Müslim, "Zühd", 1). Bir rivayete göre de hamuru deveye yedirmelerini, devenin içtiği kuyudan su almalarını istemiştir (Buhârî, "Enbiyâ", 17). Başka bir rivayete göre ise Resûlullah Hicr'den geçerken, "Kendilerine zulmedenlerin meskenlerine, onların başına gelen felâketin sizin de başınıza gelmemesi için ağılayarak girin, aksi halde girmeyin" demiş ve devesini hızla sürerek oradan uzaklaşmıştır (Buhârî, "Tefsîrül'l-Şur'ân", 15/2; Müslim, "Zühd", 1).

Nabatîler döneminde gelişen Hicr şehri daha sonra önemini kaybetmiştir. X. yüzyılın başlarında İstahrî Hicr'i nüfusu az bir köy olarak zikreder (*Mesâlik*, s. 19). İbn Battûta Hicr'e uğradığını, burada Semûd kavminin kızıl kayalara oyulmuş meskenlerini gördüğünü, bu yapıların cephelerindeki nakış ve tasvirlerin parlaklık ve canlılığını koruduğuna, içlerinde hâlâ Semûd kavminin iskelet kalıntılarının bulunduğuna şahit olduğunu kaydetmektedir (*Seyahatnâme*, I, 119). Hicr'i ziyaret eden ve buradaki mevcut eserler hakkında bilgi veren ilk Avrupalı seyyah Charles M. Doughty'dir. Doughty, 1876-1877'de gerçekleştirdiği bu ziyareti esnasında buradaki Osmanlı kalesinde kalarak hem bölge üzerinde incelemeler yapmış hem de önemli kitâbelerin kopyasını çıkarmıştır. Doughty'nin *Travels in Arabia Deserta* (London 1888) adlı eseri bu seyahatin ürünüdür. 1907'de Medâinü Sâlih'te A. Jaussen ve R. Savignac adlı iki Fransız papazın yaptığı ilmî araştırmanın sonuçları da *Mission archéologique en Arabie* adıyla kitap haline getirilmiştir (Paris 1909-1914). Bölgede 1962'de ve 1985'te de çalışmalar yapılmıştır.

Bölgede yaşayan bedevîlere göre Hicr adı kuzey-güney istikametinde 3, doğu-

batı istikametinde 2 kilometrelik düz bir alanı ifade etmektedir. Vadi çok sayıda sarp kayalıkla ve çakıl tepecikleriyle çevrilidir. Arapça, Ârâmîce, Semûd dilinde, Nabatîce, Lihyânîce, hatta İbrânîce, Grekçe ve Latince birçok kitâbenin bulunduğu bölgenin merkezinde eski ticaret şehri Hicr'in önemli harabeleri yer alır. Çok sayıda çanak çömlek parçası, yapı kalıntıları ve bir kısım ihata duvarı Hicr'in eski dönemdeki önemini göstermektedir. Ancak daha etkileyici olan eserler ovayı kuşatan dağ yamaçlarında, özellikle de Kasrû'l-bint denilen kayalıkta bulunan, çoğunluğunu aile mezarlarının teşkil ettiği kalıntılardır. Genellikle ölü gömüleri zemin altına yapılmış, bazan da ölümler ana odanın duvarları içine yapılan nişlere konmuştur. Medâinü Sâlih mezarlarının detayları genel olarak Petra'dakilere benzer. Mezarların cepheleri sahte sütunlarla, silme ve kornişlerle donatılmıştır. Buralara bazan kuş, bazan da urne (ölü yakıldıktan sonra küllerinin konulduğu kap) motifleri işlenmiştir, ancak bu ikinciler genellikle kapı girişlerinin üzerine oyulmuştur.

Vadinin doğu ağzında Cebelü İslîb denilen kayalıklarda urne ve kuş tasvirli, yontulmuş sütunlu küçük nişler ihtiva eden kayalar vardır. Cebelü İslîb merkezî bir alan etrafında çevrelenen kaya bloklarından oluşur. Dar bir boğazdan bu alana girilir. "Divan" veya "meclisü's-sultân" denilen bu alan üçgen şeklinde olup genişliği 10, derinliği 12 ve yüksekliği 8 metredir. Bu salonda dinî âyinler yapılmış olmalıdır. Bir duvarın ayırdığı kanyonun karşısında yamacın kuzey yüzüne oyulmuş uzun bir kanal vardır, bununla şehre su getirildiği tahmin edilmektedir (*EJ²* [Fr.], III, 377).

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "hcr" md.; Mustafavî, *et-Taḥkik*, II, 184; Buhârî, "Enbiyâ", 17, "Tefsîrül'l-Şur'ân", 15/2; Müslim, "Zühd", 1; Taberî, *Târîḥ*, I, 227-231; İstahrî, *Mesâlik* (de Goeje), s. 19; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 220-221; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb*, I, 42; Kalkaşendî, *Subḥu'l-a'sâ*, I, 313; İbn Kesir, *el-Bidâye*, I, 130-139; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XIII, 71-85; İbn Battûta, *Seyahatnâme*, I, 119; *Tecrid Tercemesi*, IX, 135; J. Horowitz, *Koranische Untersuchungen*, Leipzig 1926, s. 94; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, I, 323-324; M. Beyyûmî Mihrân, *Dirâsât fî târiḥi'l-'Arabi'l-kadîm*, İskenderiye 1400/1980, s. 470-472, 490; G. Mulack, "Eine Reise nach Madâ'in Şâlih", *Isl.*, sy. 60 (1983), s. 184-189; J. Healey, "The Nabataeans and Madâ'in Şâlih", *Atlat*, X/3, Riyad 1986, s. 108-117; F.S. Vidal, "al-Hidjir", *EJ²* (Fr.), III, 377-378.

ÖMER FARUK HARMAN

HİCR

(الحجر)

Kâbe ile

hatîm denilen yarım daire şeklindeki duvar arasında kalan ve altın oluğun altına rastlayan yer.

Sözlükte "engellemek, yasaklamak; bir şeyden bir parça ayırmak" mânalarına gelen hicr, Kâbe'den ayrılmış olmakla birlikte onun bir parçası kabul edilen yere verilen isimdir. Burası, Hz. İbrâhîm'in oğlu Hz. İsmâil'le birlikte inşa ettiği Kâbe'ye dahil bulunuyordu. Ancak yangın ve sel baskınları sonucunda yıkılan Kâbe'nin Hz. Muhammed'in de katıldığı 605 yılndaki yeniden inşası sırasında Mekkeliler, kendi aralarında topladıkları paranın Hz. İbrâhîm'in temelleri üzerine yapılan inşaatı tamamlamaya yetmeyeceğini anlayınca binanın daha küçük tutulmasına karar verdiler. Bu inşaat sırasında yarım daire şeklindeki bir yeri Kâbe dışında bıraktılar ve burasını göğüs hizasına gelen bir duvarla (hatîm) çevirip Kâbe'den olduğu anlaşılın diye taşla döşediler; Kâbe'den sayıldığı halde ondan ayrı bırakıldığı için de "hicr" veya "hicru İsmâil" adını verdiler.

Hicrin tamamının mı yoksa bir kısmının mı Kâbe'ye dahil olduğu konusu tartışmalıdır. Ezrakî, "Hz. İbrâhîm hicri, Kâbe'nin yanı başında Hz. İsmâil'in koyunları için bir ağıl olarak inşa etmişti" diyerek onu Kâbe'nin tamamen dışında göstermiştir (*Aḥbâru Mekke*, I, 64-65). Ezrakî ayrıca İbn İshak'tan naklen Hz. İsmâil ile annesi Hâcer'in kabirlerinin burada olduğunu söyler (*a.g.e.*, I, 313). Resûl-i Ekrem'in Hz. Âişe'ye söylediği, "Eğer kavmin küfür dönemine yakın bulunmamış olsaydı Kâbe'yi yıktırıp İbrâhîm'in temelleri üzerine yeniden inşa ederdim" (bir başka rivayette: "dışarıda bırakılan kısmını içeri aldırırdım") (Buhârî, "Ḥac", 42; Nesâî, "Ḥac", 125) anlamındaki sözleriyle bu kısmın kaç arşın olduğuna dair rivayetleri (Şevkânî, V, 51) değerlendiren âlimlerin çoğunluğu, hicrin 6 zirâlik (arşın) kısmının Kâbe'ye dahil olduğunu kabul etmiştir. Hz. Peygamber'in Kâbe'de namaz kılmak isteyen Hz. Âişe'ye Kâbe'ye dahil olduğunu belirterek hicride namaz kılmasını söylediğine dair rivayeti (Tirmizî, "Ḥac", 48; Nesâî, "Ḥac", 128) dikkate alan bazı âlimler ise hicrin tamamının Kâbe'den olduğunu ileri sürmüşlerdir. Buna göre Hz. İsmâil ile annesinin mezarlarının hicride olduğuna dair rivayet eğer sahihse me-

zarların bugünkü hicrin Kâbe'ye dahil olmayan kısmında bulunması gerektiği açıktır. Peygamber kabirlerinin mescid edinilmemesini isteyen Resûl-i Ekrem'in (Buhârî, "Cenâ'iz", 62, 96), hicrde namaz kılması ve Hz. Âişe'ye de tavsiye etmesi (İbn Mâce, "Menâsik", 31) bunu teyit etmektedir.

Hicrin sınırını gösteren hatîm (terkedilmiş, bırakılmış), iki ucu da Kâbe duvarına bitişmeyen yarım daire şeklinde bir duvardır. İçi, dışı ve üstü mermerle kaplı olup üzerinde biri ortada, diğerleri uçlarda yer alan, şamdan biçimi kaideli ve silindirik fanuslu üç adet lamba bulunmaktadır.

Hicr ve hatîmle ilgili ölçümler hakkında kaynaklarda yer alan bilgilerde bazı farklılıklar göze çarpmakta ve bu durumun hem kullanılan değişik arşınlardan ("zirâu'l-yed" [zirâ-i şer'î] 46,2 cm., "zirâu'l-hadîd" [zirâ-i kumâş] 57,7 cm.), hem de sürekli yapılan tamir ve ilâvelerden kaynaklanmış olduğu düşünülmektedir. *Mir'âtü'l-Haremeyn* sahibi İbrâhîm Rifat Paşa'nın metrik sistemi kullanarak yaptığı ölçümlere göre hatîmin yüksekliği 1,31 m., üstten genişliği 1,52 m., alttan genişliği 1,44 m., Kâbe'nin kuzeydoğusunda Kâbe örtüsünün halkalarının tutturulduğu "şâzervân" adı verilen mermer kaide ile hatîm arasında yer alan açıklık 2,30 m., kuzeybatı tarafındaki açıklık 2,23 m., hatîmin iki ucunun içeriye olan mesafesi 8 m., arkadan tavaf mahalline 12 m., Kâbe'nin kuzey duvarının ortası ile hicrin merkezi arasındaki mesafe ise 8,44 metredir.

Kâbe, Husayn b. Nümeyr kumandasındaki Emevî ordusunun Abdullah b. Zübeyr'i kuşattığı sırada ciddi bir tahribata uğradı; ancak Emevî kuvvetleri çekilince Abdullah b. Zübeyr Kâbe'yi eskisinden daha güzel bir biçimde yeniden yaptırdı. İnşa tarzı üzerinde ashap kendisine itiraz edince Resûl-i Ekrem'in Hz. Âişe'ye söylediği sözleri (yk. bk.) delil getirip Kâbe'yi yıktırarak Hz. İbrâhîm'in temellerini buldu ve ileri gelenlere gösterdi; sonra da duvarları bu temeller üzerine yükseltti. Böylece Resûl-i Ekrem'in hadisine göre hicr Kâbe içine alındı. Emevî halifelerinden Abdülmelik b. Mervân zamanında Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî, Mescid-i Harâm'a sığınan Abdullah b. Zübeyr'i kuşattınca Kâbe'yi mancınkla taşa tuttu. Şehri ele geçirdikten sonra da onun Kâbe'yi inşa ediş biçimi ve yaptığı ilâveler konusunda Abdülmelik ile istişarede bulundu. Halifeden aldığı emir üzerine binanın

hicr mevkiini meydana getiren bölümünün duvarlarını 4,50 m. kadar yıktırdı ve Kâbe'nin o tarafını kapatıp burasını Kureys'in yaptığı tarzda alçak bir duvarla çevirdi; diğer kısımları ise olduğu gibi bıraktı (74/693).

Hatîm önceleri sadece taştan örülmüş bir duvar şeklindeydi; yine hicr de taş döşemeliydi. Abbâsî Halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr 140 (758) yılında hac için Mekke'ye gittiğinde hatîm ve hicrin mermerle kaplanmasını emretti. Abbâsîler'den Osmanlılar'a kadar pek çok devlet adamı buranın imarı için gayret sarfetti. Bugün hicr, çevreleri saç örgüsü ve çeşitli geometrik motiflerle süslenmiş çok kıymetli, gül kırmızısı, siyah, yeşil, mavi mermerlerle kaplıdır. Hatîmin iç tarafının ortasında mermer üzerine Kudüs yönünü göstermek üzere Mescid-i Aksâ'nın kubbesine benzeyen bir şekil işlenmiştir; çevresinde de ince geometrik nakışlarla süslü mermerler bulunmaktadır. Sultan Abdülmecid ve Abdülaziz zamanında Osmanlılar tarafından yapılan bu süslemeler, kiblenin Mescid-i Harâm'a çevrilmesinden önce Hz. Peygamber'in Mescid-i Aksâ'ya doğru namaz kılmasına işaret etmektedir. Resûl-i Ekrem o dönemde namazını Hacerülesved'le Rükniyemânî arasında kılar ve böylece Kâbe'yi kendisiyle Mescid-i Aksâ arasına almış olurdu; kible yönü de hicrin ortasından geçirdi.

Memlük Hükümdarı el-Melikü'z-Zâhir Çakmak, hatîmin dış yüzü için Kâbe örtüsü gibi siyah renkli bir örtü gönderdiyse de bu örtü o yıl kullanılmadı. Ertesi yıl iç yüzü için de bir örtü gönderilince hatîm hem içeriden hem dışarıdan örtüldü; ancak daha sonra böyle bir uygulama yapılmadığı için bu ilk ve son örtü oldu.

Hasan-ı Basrî, *Risâle fî fazlî Mekke* adlı eserinde hicri duaların makbul olduğu yerler arasında sayar (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3634/18, vr. 85, 87; ayrıca bk. ALTIN OLUK). Bu eserin Mustafa Hâmî tarafından yapılan *Faziletü'l-mücâvere* adlı Türkçe tercümesinde hicrin faziletine dair bazı hadisleri yer verilmiştir (s. 20, 38). Kâbe'nin bir bölümü olması sebebiyle Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine göre hicrde nâfile namaz kılınmakla birlikte farzlar ve müekked sünnetler kılınmaz. Hanefî ve Şâfiîler'e göre ise Kâbe'de olduğu gibi burada da her türlü namaz kılınabilir. Bütün mezheplere göre tavaf sırasında hicrin dışından dolaşmak şarttır.

Câhiliye döneminde Araplar'ın fâili tesbit edilemeyen cinayetlerle ilgili yemin-

leri (kasâme*) hicrde verdirdikleri ve aynı yeri daha önceleri Kâbe'ye hediye edilen kıymetli eşyanın saklandığı bir mahzen ve kurban kesme mahalli olarak kullandıkları rivayet edilmektedir (bk. KÂBE).

BİBLİYOGRAFYA :

Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhtâ*, "haţîm" md.; *el-Muvatta'*, "Hac", 33; Buhârî, "Hac", 42, "Tefsîr", 17/3, "Cenâ'iz", 62, 96; Müslim, "Hac", 69-70; İbn Mâce, "Menâsik", 31; Nesâî, "Hac", 125, 128, 129; Tirmizî, "Hac", 48; Hasan-ı Basrî, *Risâle fî fazlî Mekke*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3634/18, vr. 85, 87; a.mlf., *Faziletü'l-mücâvere fî Mekketel-Mükerrreme ve'l-Medinetil-Münevvere* (trc. Mustafa Hâmî), İstanbul 1280, s. 20, 38; Ezrakî, *Ahbabu Mekke* (Melhas), I, 64-65, 209, 311-319; İbn Abdürrabbih, *el-İkdu'l-ferîd*, Kahire 1963, IV, 392-393; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 221; Muhibbüddin el-Taberî, *el-Kırâ' li-kâşidi Ömri'l-kurâ* (nşr. Mustafa es-Sekkâ), Kahire 1390/1970, s. 313-314; İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, XXVII, 444-445; Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id* (Derviş), III, 551; İbn Haldûn, *Mukaddime* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1982, II, 825-826; Fâsî, *Şifâ'ü'l-garâm* (nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî), Beyrut 1405/1985, I, 339-351; Aynî, *el-Binâye*, II, 1068-1070; Âmirî, *Behcetü'l-meâhil ve buğyetü'l-emâşil*, Kahire 1330, I, 22; Mütakî el-Hindî, *Kenzü'l-ummâl*, XII, 222; Zürkânî, *Muhtaşarü'l-meşkâsîd* (nşr. Muhammed b. Lutfî es-Sabbâğ), Riyad 1401/1981, s. 151; Şevkânî, *Neylû'l-evlâr*, V, 51; *Mir'âtü'l-Haremeyn*, II, 937-940; İbrâhîm Rifat Paşa, *Mir'âtü'l-Haremeyn*, I, 266, 305-308; M. Ali el-Mağribî, *A'lâmü'l-Hicâz*, Cidde 1984, II, 107-110; Ali Hüsnî el-Harbûtî, *Târihu'l-Kâ'be*, Beyrut 1408/1987, s. 158-167; Hamidullah, *İslâm Peygamberi* (Tuğ), II, 816, 854, 858, 868; İsmâil Ahmed İsmâil Hâfız, "Hicru İsmâîl", *Mecelletü'l-bahşî'l-ilmî ve'l-turâşî'l-İslâmî*, V, Mekke 1982, s. 453-478; *el-Kâmûsü'l-İslâmî*, II, 45, 114; "Hicr", *Mu.F.* XVII, 102-104; Hakkı Dursun Yıldız, "Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm", *DiA*, I, 145-146; İrfan Aycan, "Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî", a.e., XIV, 427-428.

FUAT GÜNEL

HİCR SÜRESİ

(سورة الحجر)

Kur'an-ı Kerim'in on beşinci sûresi.

Mekke döneminde, Hz. Peygamber'e ve müslümanlara yapılan baskıların şiddetlendiği yıllarda muhtemelen İbrâhîm sûresinin ardından nazil olmuştur. Kaynaklar, bütün âyetlerinin Mekki olduğunda ittifak bulunduğunu kaydeder. Ancak Âlûsî, 87. âyetin Medine döneminde nâzil olduğuna dair bir görüşü nakletmektedir (*Rûhu'l-me'ânî*, XIV, 2). Âyet sayısı doksan dokuz, fâsıla*sı (ن، م، ل) harfleridir. Sûre ismini sekseninci âyetten geçen hicr kelimesinden alır. Hz. Sâlih'in peygamber olarak gönderildiği Semûd kavminin yaşadığı bölgenin merkezi olan